

методів і засобів навчання та виховання. Подальших досліджень потребує проблема аналізу сучасного інноваційного руху в Україні, зокрема становлення авторських шкіл інноваційного типу (М. Гудзика, О. Захаренка, М. Чумарної та ін.).

ЛІТЕРАТУРА

1. Анісімова Г. Можливості й умови проблемного навчання / Г. Анісімова, О. Іванова // Початкова школа. — 1975. — № 11. — С. 51–59.
2. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навчальний посібник / І. М. Дичківська. — К.: Академвидав, 2004. — 352 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
4. Эльконин Д. Б. Психологический анализ некоторых трудностей при усвоении новых программ в начальных классах / Д. Б. Эльконин // Экспериментальные исследования по проблемам усовершенствования учебно-воспитательного процесса в начальных классах и подготовки детей к школе: материалы II Всесоюзного симпозиума. — Тбилиси, 1974. — Ч. 1. — С. 20–36.
5. Костюк Г. С. Вікові можливості засвоєння знань молодшими школярами / Г. С. Костюк // Початкова школа. — 1969. — № 1. — С. 21–27.
6. Кремень В. Нові вимоги до якості освіти / В. Кремень // Освіта України. — 2006. — № 45–46. — С. 6–7.
7. Научно-практические итоги перехода начального образования на новое содержание обучения и воспитания: материалы Всесоюзного совещания Научного Совета по начальному обучению и воспитанию / под ред. А. М. Пышкало. — М.: НИИ СиМО АПН СССР, 1975. — 113 с.
8. Положення про порядок здійснення інноваційної діяльності в системі освіти України / Л. Даниленко, В. Довбищенко, Ю. Мальований, О. Ночвінова та ін. // Педагогічна газета. — 1999. — № 10 (64).
9. Савченко О. Зміст шкільної освіти на рубежі століть / О. Савченко // Шлях освіти. — 2000. — № 3. — С. 2–6.
10. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: підручник для студентів педагогічних факультетів / О. Я. Савченко. — К.: Абрис, 1997. — 416 с.
11. Савченко О. Я. Реформування змісту початкової освіти / О. Я. Савченко // Початкова школа. — 1996. — № 1. — С. 4–8.
12. Совершенствование обучения младших школьников / под ред. А. М. Пышкало. — М.: Педагогика, 1984. — 128 с.
13. Чепелев В. І. Новий зміст шкільної освіти / В. І. Чепелев // Початкова школа. — 1969. — № 1. — С. 8–13.

УДК 37(477)»1920/1930»:37.033-053.5

Олена ГНАТІВ

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРИРОДООХОРОННОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У 20–30-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена проблемі природоохоронного виховання учнів початкових класів в Україні у 20–30-х роках ХХ століття. Розкрито зміст, форми і методи природоохоронної діяльності молодших школярів в урочний та позаурочний час.

Статья посвящена проблеме природоохранного воспитания учеников начальных классов на Украине в 20–30-е гг. XX века. Раскрыто содержание, формы и методы организации природоохранной деятельности младших школьников в урочное и во внеурочное время.

The article is devoted to the problem of nature protection education of lower boys on Ukraine in 20–30 XX age. Maintenance, forms and methods of organization of nature protection activity of junior schoolboys, is exposed in the fixed and in out-of-school hours.

Сучасний етап розвитку суспільства визначається загостренням екологічних проблем, які становлять реальну загрозу існуванню людини і біосфери в цілому. Більшість учених пояснює існуючу екологічну кризу тим, що тривалий час ставлення людини до природи було споживацьким. Тому вирішення екологічних проблем пов'язують із формуванням нового ставлення до навколишнього середовища. У зв'язку з цим світова громадськість наголошує на важливості збереження, раціонального використання й охорони природи. Виникає гостра необхідність у подоланні екологічної безграмотності, екологічного безкультур'я дорослого населення та підростаючого покоління [7].

Гармонізація взаємодії людини з навколишнім середовищем можлива за умови цілеспрямованих педагогічних зусиль у цій сфері. Тому екологічна освіта й виховання розглядаються на міжнародному рівні як безперервний процес, що охоплює всі вікові, соціальні та професійні групи населення [4]. Однак її центральною ланкою є школа, оскільки формування особистості в шкільні роки відбувається найбільш інтенсивно. Важливим у цьому контексті стає перегляд основних положень системи екологічної освіти і виховання. Ця система повинна бути зорієнтована на формування екологічної свідомості суспільства, а на її основі — екологічної культури, важливим структурним компонентом якої є практична діяльність особистості в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Освітня політика в Україні спрямована на кардинальне вдосконалення змісту екологічної освіти та виховання підростаючих поколінь, на розробку ефективних педагогічних технологій і експериментальних моделей. Основні завдання цієї роботи визначені Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», Законом України «Про освіту», Державною національною програмою «Освіта» («Україна XXI століття»), Національною доктриною розвитку освіти України, Концепцією національного виховання, Концепцією громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Концепцією неперервної екологічної освіти та виховання в Україні, Концепцією позашкільної освіти та виховання [7].

У розв'язанні завдань природоохоронного виховання доцільно використовувати не лише інноваційні технології, а й прогресивні традиційні підходи, накопичені педагогічною наукою, практичний досвід, унікальну педагогічну спадщину минулого, яка є невичерпним джерелом думок, поглядів і теорій. Тільки взаємозв'язок і взаємодія попереднього досвіду та сучасних нових підходів, прогресивних ідей минулого та інноваційних технологій сьогодення дадуть позитивні результати у формуванні екологічної культури кожної особистості та українського суспільства загалом.

Мета статті — розкрити зміст, форми і методи природоохоронного виховання молодших школярів в Україні у 20–30-х рр. XX століття.

Останнім часом у педагогічній науці посилилась увага до дослідження проблем екологічної освіти і виховання. Найбільш вагомий внесок у розробку загальних положень екологічної освіти і виховання, питань формування екологічної культури особистості зробили А. Волкова, О. Захлебний, І. Зверев, О. Лабенко, С. Лебідь, Н. Лисенко, І. Матрусов, Р. Науменко, Л. Печко, О. Пруцакова, Г. Пустовіт, Н. Пустовіт, І. Родигіна, А. Степанюк, І. Суравегіна та ін.

Важливим структурним компонентом екологічної культури є природоохоронна діяльність, яка передбачає організацію раціонального використання природних ресурсів, захист навколишнього середовища від забруднення, його збереження та охорону. Природоохоронна діяльність здійснюється на основі сукупності природничих і природоохоронних знань, емоційно-ціннісного ставлення до довкілля, сформованих норм і правил екологічно доцільної поведінки, практичних умінь та навичок індивіда в галузі охорони природи. Формування екологічної культури особистості шляхом її участі у природоохоронній діяльності є предметом досліджень А. Алексєєва, Н. Дуденко, Н. Жук, Б. Йоганзена, Є. Макарова, А. Момотової, Н. Рикова, Н. Родової, С. Павлюченко та ін.

Певною мірою нам сприяли роботи, присвячені історії охорони природи та природоохоронного руху в Україні, таких учених як М. Алексєєв, В. Борейко, М. Голубець, Р. Лях, Ю. Міщенко, В. Шибко та ін.

Проблема формування екологічної культури учнів молодшого шкільного віку знайшла висвітлення у низці психолого-педагогічних праць сучасних учених (О. Варакута, Г. Волошина, Н. Горобця, І. Жаркова, С. Жупанина, Г. Ковальчук, О. Крюкова, Д. Мельник, І. Павленко, Л. Різник, Г. Тарасенко, Л. Шаповал та ін.).

Природоохоронна робота учнів є частиною природоохоронного виховання, яке складається з двох рівноцінних компонентів: збагачення науковими знаннями із охорони навколишнього середовища та організація відповідної природоохоронної діяльності. При

цьому учні набувають певних знань про природу, умінь і навичок, вчать раціонального природокористування, засвоюють основи природоохоронної діяльності. Як доведено психолого-педагогічними дослідженнями, вік молодших школярів найсприятливіший для розвитку ціннісного ставлення до природи.

Ще на початку 20-х років ХХ ст. почала розвиватися «масована» природоохоронна політика, яка не могла не відобразитися на роботі шкіл. Важливу роль у галузі охорони природи педагогічна громадськість відводила учнівській молоді, зокрема молодшим школярам.

У системі навчально-виховного процесу, де навчання виступало в тісному зв'язку з вихованням, головну увагу спрямовували не лише на оволодіння, розширення і поглиблення знань учнів молодшого шкільного віку про природу та її охорону, а й на виховання емоційно-ціннісного ставлення молодших школярів до довкілля, оволодіння ними нормами і правилами екологічно доцільної поведінки, практичними вміннями та навичками природоохоронної праці. З цією метою вчителі початкових класів використовували такі методи як бесіда, приклад, переконання, наслідування [3].

Важливою передумовою залучення учнів до природоохоронної діяльності було оволодіння ними знаннями про природу та її охорону. Цей процес забезпечували розповіді вчителів, бесіди, написання письмових робіт природознавчого спрямування, власний досвід спілкування дітей з довкіллям, проведення уроків безпосередньо в природному середовищі, використання між предметних зв'язків (уроки малювання та ручні роботи), підручників, букварів та читанок, насичених різними жанрами усної народної творчості, наочного матеріалу природоохоронного змісту.

На необхідності спілкування молодших школярів із природою під час занять акцентувала увагу вчитель-методист Н. Попова. У своїй статті «Значення природознавства в школі I ступені» (1922), вона зазначала: «...Дитяче життя тісно пов'язане з життям природи... Подивіться, як діти дивляться у вікно на зливу, град, на перший сніг, і ви зрозумієте, що явища природи їм ближче, ніж дорослим. Але багато дітей позбавлені природи в міських умовах. У них душа покалічена, розвиток йде ненормально. Школа повинна, у міру можливості, створити умови для їх правильного розвитку і перш за все зближувати дітей з природою. Тільки цим шляхом з першого моменту шкільного життя ми зможемо відповісти на дитячі запитання. Життя природи, особливо тварин, і сезонні спостереження повинні займати перше місце в роботі молодших класів: спостереження за погодою, за домашніми тваринами — друзями дитини, за птахами на дворі, в саду, на вулиці...» [9, с. 1].

Необхідність залучення учнів початкових класів до практичної діяльності в галузі охорони природи в Україні підтверджує значна кількість нормативно-правових документів. Серед них: «Розпорядження про охорону дерев» (1922), «Природні пам'ятки і їх охорона» (1926), «Про охорону звірів і птахів» (1929), «Закон про пам'ятки природи» (1934) та інші. Це засвідчують і численні архівні матеріали, в яких ідеться про конкретну участь молодших школярів у природоохоронній діяльності.

«Пропаганда серед школярів і взагалі молоді повинна ґрунтуватися на активному залученні їх в конкретну роботу по охороні природи», — писав М. Под'япольський (1883–1934) [6]. Зокрема, на Україні у 20–30-х рр. ХХ ст. проводилося чимало заходів з охорони природи, боротьби зі шкідниками сільського господарства, охорони диких тварин, захисту дерев, до участі в яких залучалися і молодші школярі. Так, при проведенні Дня лісу учні початкової школи брали активну участь у збиранні насіння дерев і кущів, вирощуванні садового матеріалу, насадженні лісу, охороні його від пожеж, порубок тощо [2].

У процесі природоохоронного виховання учнів молодшого шкільного віку, стимулювання їх до практичної діяльності в галузі охорони навколишнього середовища важливу роль відігравали прогулянки, екскурсії та робота школярів у куточку живої природи. Вони давали змогу дітям збирати природничий матеріал, який використовували для облаштування «шкільних музейчиків», видання шкільних часописів та оформлення шкільних

альбомів, закладання «природничих збірок». Велика увага стала приділятися практичним, дослідницьким, лабораторним роботам школярів. Процесу вивчення природи і спілкуванню учнів з нею стали надавати діяльний характер. Так, відомий професор Б. Райков (1880–1966) зазначав: «...екскурсії і практичні роботи в школі — два засоби, які ми маємо в своєму розпорядженні, щоб конкретизувати знання дитини про природу, додати їм дослідницький характер і зробити з них чинник не тільки інтелектуального, але й природоохоронного виховання» [10, с. 1].

Багато вітчизняних педагогів 20–30-х рр. ХХ століття (С. Ананьїн, М. Беляєв, Н. Загоровський, С. Рудницький, О. Яната та ін.) приділяли значну увагу екскурсіям як основній формі навчальної роботи молодших школярів з охорони природи. Відомий професор С. Ананьїн (1875–1942) вважав, що процес пізнання природи та її законів нелегкий, тому він здійснюється поступово, починаючи з початкової школи, шляхом спостережень і відкриттів нових фактів, взаємозв'язків. Зокрема, він зазначав: «Величезний світ дійсності не може бути цілком перенесений в школу; лише незначна частина його доступна їй. Жоден опис, жодна книга та зображення не в змозі дати точного знання про те, що лежить за її межами. Лише шляхом екскурсій можна розширити рамки дитячого досвіду, познайомити дітей з багатьма явищами, уривками цього світу. Тільки шляхом екскурсій учні можуть ознайомитися з різного роду творами людської техніки: із спорудами, машинами, виробництвом та ін., з продуктами людського мистецтва, з природою, життям людей і т. ін. У даному випадку цей метод виступає єдиним засобом безпосереднього, живого та дійсного сприйняття дітьми речей і явищ та знайомства з ними» [1, с. 87].

На необхідність використання куточків живої природи під час навчання учнів початкових класів вказував відомий педагог В. Наталі, який був переконаний, що куточки живої природи сприяють накопиченню у дітей знань про природу, первинних уявлень про її значення в житті людини, виховують дбайливе ставлення до неї [6, с. 3].

Важливого значення у галузі охорони природи педагогічна громадськість надавала позашкільній освіті та вихованню молодших школярів. Завдяки зусиллям шкіл і культурно-освітніх організацій «Просвіта», «Рідна школа» та ін. у 20–30-х рр. ХХ століття були засновані шкільні бібліотеки, гуртки при читальнях, літні табори для учнів молодшого шкільного віку, дитячі товариства, спільно з якими вчителі, священики, батьки організовували і проводили екскурсії та дитячі свята. Зокрема, аналіз архівних матеріалів засвідчує про проведення з молодшими школярами «Свята садження деревець», «Свята жнив» тощо.

Значний вплив на природоохоронне виховання дітей мали дитячі й молодіжні товариства, зокрема «Пласт», одним із гасел якого було: «Ближче до природи!». Члени цієї організації повинні були вміти орієнтуватися в навколишньому середовищі, володіти нормами і правилами поведінки в природі, практичними вміннями і навичками її охорони.

Таким чином, вже у 20–30-х роках ХХ ст. педагоги акцентували увагу на тому, що природоохоронне виховання особистості передбачає органічну єдність наукових природничих знань із чуттєвим сприйняттям навколишнього природного середовища. Така єдність досягається за умови раціонального пізнання природи, розвитку почуттєвої сфери, а головне — організації природоохоронної діяльності молодших школярів. У зв'язку з цим у навчально-виховному процесі використовували різноманітні форми і методи стимулювання та залучення учнів до практичної діяльності з охорони природи. Найпоширенішими формами природоохоронного виховання були прогулянки, екскурсії, куточки живої природи, а ефективними методами — бесіда, розповідь, приклад, переконання. Велика увага приділялася також наповненню шкільних підручників та дитячих видань змістом, який сприяв би природоохоронному вихованню учнів, стимулюванню їх до здійснення природозберігаючої діяльності.

Теорія і практика природоохоронного виховання молодших школярів в Україні у 20–30-і роки ХХ ст. становить певний інтерес з точки зору проблем сьогодення. Вивчення та використання досвіду природоохоронного виховання учнів, який накопичено в історії

педагогічної думки, буде сприяти підвищенню ефективності екологічної освіти і виховання учнівської молоді.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів наукової проблеми. Подальшого вивчення, на нашу думку, потребують теоретико-методичні аспекти підготовки вчителів до керівництва природоохоронною діяльністю молодших школярів тогочасної школи; організація природоохоронної роботи молодших школярів в позашкільних закладах тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьин С. А. Экскурсионный метод преподавания / С. А. Ананьин // Шлях освіти. — 1925. — № 5. — С. 86–96.
2. Борейко В. Е. Пути и методы природоохранной пропаганды / В. Е. Борейко. — К., 2002. — Вып. 18. — 248 с.
3. Ілійчук Л. В. Організаційно-педагогічні засади природоохоронної діяльності учнів молодших класів на західноукраїнських землях (1919–1939 рр.): автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки / Л. В. Ілійчук. — Івано-Франківськ, 2007. — 20 с.
4. Концепція екологічної освіти України // Інформаційний збірник МОН України. — 2002. — № 7.
5. Коробченко А. А. Екологічна освіта в умовах педагогічного процесу / А. А. Коробченко // Вісник Дніпропетровського університету (Сер. Педагогіка і психологія). — Дніпропетровськ, 2002. — Вип. 8. — С. 129–134.
6. Наталі В. Ещѐ об уголках живой природы / В. Наталі // Живая природа. — 1926. — № 1. — С. 3–7.
7. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта України. — 2002. — № 33.
8. Подъяпольский Н. Роль школы в деле охраны природы / Н. Подъяпольский. — Изд. «Новая Москва», 1926. — С. 15.
9. Попова Н. П. Роль естествознания в школе первой ступени / Н. П. Попова // Естествознание в школе. — 1922. — № 3–5. — С. 1–7.
10. Райков Б. Е. Сблизить школу с живой природой! / Б. Е. Райков // Живая природа. — 1924. — № 1. — С. 1–3.

УДК 37.013.42:364.446 (045)

Наталія СІВАК

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК БАЗОВЕ ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано спадщину видатних мислителів, педагогів у контексті становлення і розвитку соціальної педагогіки як науки та поняття «соціалізація».

В статтє проанализировано наследие известных мыслителей, педагогов в контексте становления и развития социальной педагогики как науки и понятие «социализация».

The inheritance of prominent thinkers, pedagogues in the context of formation, development of social pedagogic as a science and the sense of the concept «socialization» have been analyzed in the article.

Соціалізація особистості є безперечно феноменальним процесом. Це одна із проблем, що пов'язана з формуванням особистості у процесі її активного входження в суспільство. Зазначений феномен вивчається за різними напрямками. Маючи міждисциплінарний характер, соціалізацію вивчають як соціологи і філософи, так і психологи та педагоги.

Звернемося до історії пізнання й відтворення знань, завдяки яким розвивалася соціальна педагогіка як наука, оскільки без вивчення історичного шляху важко досягнути стан сучасної науки і зрозуміти перспективи її розвитку [1; 2; 4; 5; 6; 8]. У цьому зв'язку варто зазначити думку академіка Б. Кедрова: «Історія вчить глибше пізнати минуле й наблизити майбутнє» (див. [5, с. 20]).

Аналіз досліджень останніх років свідчить про зростання інтересу до проблеми соціалізації. Триває процес аналізу праць представників різних наукових шкіл і напрямів (Е. Дюркгейм, Ч. Кулі, Дж. Мид, Т. Парсонс, П. Сорокін та ін.)

Як показують дослідження Г. Андрєєвої, Б. Бім-Бада, Л. Виготського, Н. Голованової, А. Ковальнової, І. Кона, А. Мудрика, А. Петровського, Ф. Фрадкіна, М. Шилової, особливий вплив на соціалізацію особистості має навчальний заклад. Ці вчені розкрили суть процесу